

Світлана Лапаєнко
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу наукового інформаційно-
аналітичного супроводу освіти Державної
науково-педагогічної бібліотеки України
імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна,
e-mail: slapaenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0412-6618

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ: ТВОРЧИЙ ДОРБОК ВЧЕНИХ НАПН УКРАЇНИ

У статті висвітлено творчий доробок науковців НАПН України щодо духовно-морального виховання дітей і молоді в Україні. Головну увагу приділено працям членів Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України. Схарактеризовано наукові підходи вчених до духовно-морального виховання – філософський, психологічний і педагогічний та розкрито їх зміст. Це, зокрема, нова філософія духовно-морального виховання дітей та молоді: філософія людиноцентризму; гуманізація освіти, культурологічний та аксіологічний підходи до процесу виховання духовності; формування ціннісного світогляду як провідного чинника становлення й розвитку особистості, що характеризується усвідомленням єдності Буття та зумовлює прагнення особистості до вдосконалення внутрішнього й зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини (І. Бех, І. Зязюн, В. Кремень, О. Сухомлинська, Г. Філіпчук та ін.); духовність – найважливіша людська якість (психологічний підхід) – розглядається як багатовимірна система, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких у формі ціннісних орієнтацій віддзеркалюються її найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами її активності (М. Боришевський, О. Киричук, Г. Костюк, С. Максименко, Е. Помиткін та ін.); формування ціннісних орієнтацій у духовно-моральному вихованні дітей та молоді (педагогічний підхід): заклад освіти, його виховна система мають стати осередком життєтворчості, де розвивається соціально й духовно творча особистість, яка здатна до збагачення власного інтелектуального, культурного, емоційного потенціалу та творити цілісний гуманний світ; визнання дитини найвищою цінністю (В. Балух, І. Бех, А. Бойко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, Г. Троцько, В. Хайруліна та ін.). У статті подано рекомендаційний бібліографічний список окремих праць науковців Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України з проблем духовно-морального виховання дітей та молоді для забезпечення інформаційних потреб освітян і громадськості.

Ключові слова: *духовність, духовно-моральне виховання; загальнолюдські цінності, ціннісні орієнтації; гуманізація освіти, людиноцентризм; творчий доробок вчених НАПН України, бібліографічний покажчик.*

Постановка проблеми. Духовно-моральне виховання особистості є одним із завдань, що належать до національних інтересів держави, бо саме воно є вирішальним чинником її існування. Адже майбутнє країни та її народу залежить від цінностей, ціннісних орієнтацій, що закладаються у світогляд дітей і молоді, а також від того, чи стануть духовність, мораль, етика основою їх життя. Духовність збагачується в результаті організованого освітнього процесу, який шляхом соціалізації сприяє оволодінню особистістю загальнолюдськими цінностями, усвідомленню себе та сенсу свого життя, розвитку її творчої активності та саморозвитку. Цей досить складний і багатогранний процес забезпечується стратегією духовно-морального виховання, яка визначається законодавчими актами та нормативними документами (Конституція України (1996), Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Указів Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002), «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993) та ін.). Національна академія педагогічних наук України до «Пріоритетних напрямів (тематики) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок НАПН України на 2018–2022 рр.» внесла й такі, що акцентують питання духовно-ціннісного виміру освіти та виховання, а саме: філософія людиноцентризму як методологія особистісно орієнтованої освіти, проектування освітньо-розвивальних середовищ, моральне виховання, формування фізичної активності та здорового способу життя, психологія міжпоколінної взаємодії, становлення та розвитку сім'ї, міжкультурне виховання особистості в контексті європейських цінностей, громадянське виховання. Вчені НАПН України, зокрема й члени Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України, всебічно досліджують проблему виховання духовності, плідно працюють над впровадженням свого творчого доробку до виховних систем закладів освіти усіх рівнів. Вважаємо, що вивчення та популяризація доробку вчених з означеної проблеми сприятиме удосконаленню пошуку відповідної інформації усім, хто досліджує питання духовно-морального виховання дітей та молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати аналізу наукових джерел з проблем духовно-морального виховання особистості засвідчують, що перед науковцями НАПН України – філософами, психологами і педагогами стоять завдання як осмислення сутності понять духовності, духовно-моральних цінностей, ціннісних орієнтацій особистості, так і пошуку шляхів їх формування, становлення й розвитку на сучасному етапі реформування освіти.

Розв'язання проблем виховання духовності ґрунтується на філософських, педагогічних і психологічних наукових підходах. Так, філософію духовності, сутність духовно-моральних цінностей розкрито у працях І. Беха, А. Бойко, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської, Г. Троцько та ін.; психологічні основи виховання духовності висвітлено в працях І. Беха, М. Боришевського, О. Кононко, С. Максименка, Е. Помиткіна та ін.; педагогічні підходи до виховання духовності, активні та інтерактивні форми і методи виховної роботи визначено у працях Т. Алексеєнко, К. Журби, В. Киричок, Т. Кравченко, В. Оржеховської, В. Хайруліної, О. Хромової, К. Чорної та інших. Значний внесок у розв'язання означеної проблеми зробили видатні вітчизняні педагоги і психологи Г. Ващенко, О. Захаренко, Г. Костюк, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Мета статті – проаналізувати творчий доробок вчених НАПН України з проблем духовно-морального виховання в Україні; презентувати основні науково-методичні праці членів Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України з проблем формування духовності дітей та молоді для інформування як педагогічної спільноти, так і громадськості та сприяння удосконаленню інформаційно-аналітичного супроводу освіти й науки.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2020–2022 рр. у відділі наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) виконується наукове дослідження за темою «Бібліографічний та аналітичний супровід діяльності Національної академії педагогічних наук України щодо науково-методичного забезпечення модернізації та реформування освіти». У процесі виконання дослідження планується, зокрема, й підготовка та оприлюднення науково-допоміжного бібліографічного покажчика праць науковців – членів Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України (далі – Відділення), присвяченого 30-річчю його наукової діяльності. Розглянемо основні напрями науково-педагогічних досліджень та підходи у визначенні шляхів розв’язання проблеми духовно-морального виховання дітей та молоді.

Нова філософія духовно-морального виховання дітей та молоді. Аспекти нової філософії духовно-морального виховання дітей та молоді, які висвітлено у працях академіків Відділення, свідчать про необхідність суттєвої перебудови виховного процесу на підґрунті особистісних глибоких роздумів, зумовлених сприйняттям літератури, мистецтва, художніх творів, фактів історії, філософських і релігійних вчень. Адже, на думку вчених (І. Бех, В. Кремень, О. Сухомлинська, В. Хайруліна) [3, 4, 10, 15, 16, 17], молода людина має бути здатною на самостійні, величні та мужні вчинки, які наповнені справжнім громадянським звучанням. Педагоги мають враховувати природні нахили молоді людини, її соціальне оточення й родинні стосунки. Науковці акцентують увагу на важливості того моменту, щоб усвідомлення іноді деструктивних соціально-психологічних процесів не завадило формуванню конструктивного світогляду молоді людини, її громадянському та професійному становленню. Так, В. Кремень [10] зазначає, щоб подолати духовну ціннісну кризу та зберегти людині свою сутність потрібна нова філософія – філософія людиноцентризму, коли головним параметром буття є людиновимірність. Людина, у свою чергу, спрямовує активність на творчість і творення, духовну самодетермінацію, духовну культуру, духовну свободу. Тільки у процесі суб’єкт-суб’єктної взаємодії розкривається духовність кожного з її учасників і одухотворяється простір існування та прояв особистості в суспільстві, що, власне, і є призначенням виховання юного покоління.

О. Сухомлинська [15], розкриваючи поняття «духовність», наголошує на співвимірності його з поняттями «культура», «цінності», «ідеали», що найповніше втілюються в культурологічному й аксіологічному підходах, які дають можливість розглядати процес виховання духовності особистості як долучення її до цінностей, до культури задля її розвитку, вдосконалення, а також як поліпшення середовища, суспільства, яке вона перетворює відповідно до прийнятих нею культурних зразків. Дослідниця зазначає, що на відміну від радянських часів духовність повернулася в загальнопедагогічний і загальновиховний дискурс у різних інтерпретаціях, парадигмах, контекстах – від трансцендентного до науково-раціонального на своїх протилежних полюсах. Недостатньо розроблена в теорії, вона широко

представлена у практиці й часто являє собою еkleктичний набір уподобань і смаків носіїв цих ідей, найчастіше директорів або викладачів закладів освіти.

Перспективними шляхами виховання духовності у дітей і молоді О. Сухомлинська [16] вважає розроблення сучасних технологій такого виховання з урахуванням нових реалій, в яких живе дитина (передусім, соціокультурного контексту, в якому і відбувається процес виховання її духовності), та змістового наповнення процесу виховання духовності особистості з позицій смисложиттєвих цінностей й водночас визнання суб'єктності дитини, яка сама вибирає ті цінності, які вона вважає для себе прийнятними, та ігнорує ті цінності, які вона не сприймає.

І. Бех [3] акцентує увагу на тому, що місія кожної людини на Землі зводиться до ведення повноцінного життя та здійснення добрих вчинків за найвищим виміром духовності: жити так, щоб не гнатися за злом і не втікати від добра; нанизувати добрі справи так, щоб між ними не залишалось найменшого проміжку; зводити свої вчинки до добробуту людства як до абсолюту одухотворення її духовних надбань. Науковець акцентує увагу на необхідності відродження одного з найпоширеніших імперативів античної етики, естетики й педагогіки, згідно з яким поєднання приємного й корисного вважалось єдиним добротворчим процесом, до якого долучалась зростаюча особистість. І. Бех зазначає [4], що зростаюча особистість має бути здатною до розуміння як внутрішнього світу іншої людини, так і світу власного, до простеження своїх душевних порухів; вона має наповнюватись суспільно корисними утвореннями, які несе світ людей. Ціннісне вдосконалення зростаючої особистості відбувається і через зберігання паростків добродійних поривань, і через очищення негативних станів від різноманітних нижчих потягів і настанов. Окрім того, науковцем надається характеристика байдужості як провідного негативного утворення і характеристика бережливості як внутрішнього утворення, яке має запобігати втраті наявних духовних надбань. Наголошено, що, поряд з буденними ситуаціями і відносинами, життя наповнене міжособистісними взаєминами вищого рівня; ним виступає ціннісний світогляд як провідний чинник становлення й розвитку особистості. Автор умовно диференціює дві групи особистостей – духовно досконалі й духовно примітивні особистості та окреслює, якою має бути оптимальна поведінка духовно досконалої особистості стосовно особистості духовно примітивної. І. Бех доходить висновку, що навіть у найменшому треба діяти так, щоб воно передбачало найвищу ціль, і тоді життя приносить заслужену радість [3, 4, 5].

Духовність як найважливіша людська характеристика (психологічний підхід). Психологи (І. Бех, М. Боришевський, Е. Помиткін та ін.) [2, 12, 13, 14] розглядають духовність як багатовимірну систему, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких у формі ціннісних орієнтацій віддзеркалюються її найбільш актуальні морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами її активності. У систему цінностей, у контексті яких функціонує духовність, входять, крім моральних, громадянські цінності. Серед них найважливіше місце посідають такі, як почуття патріотизму, ідентичності з національною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови (мови роду) у життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні цінності; інтелектуальні цінності; екологічні цінності; валеологічні цінності; світоглядні цінності [14].

Е. Помиткін [13] констатує, що сьогодні існує два основних підходи до визначення духовності – змістовий і функціональний. Відповідно до змістового підходу духовність пов'язується з такими смислоутворювальними категоріями, як Краса, Добро, Істина (за Платоном) або ж Віра, Надія, Любов, Покаяння (у християнсько-релігійному контексті). Спрямованість на Красу передбачає естетичне світосприйняття особистості, самовдосконалення та вдосконалення світу; спрямованість на Добро – гуманістичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу; спрямованість на Істину – пізнання, самопізнання та просвітництво. Відповідно до функціонального підходу духовність характеризується ієрархічною домінантністю розвинених вищих психічних функцій людини. До цих функцій психологи, зокрема І. Бех, [4] відносять свідомість, самосвідомість та волю. Протилежністю духовності є бездуховність, що характеризується Потворністю (як зовнішньою, так і внутрішньою), Злом (завданням шкоди собі та іншим), Неправдою (несправедливістю, викривленням дійсності). Наведені підходи мають бути об'єднані у визначенні та розумінні духовності як найважливішої людської характеристики, як специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття та зумовлює прагнення особистості до вдосконалення внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини [13].

Цінності у духовно-моральному вихованні дітей та молоді, визнання дитини найвищою цінністю: педагогічний підхід. Попри зростання кризових явищ у суспільстві заклад освіти залишається гарантом виховання духовності учня. Відповідно до педагогічних поглядів І. Зязюна [9] вчитель повинен однаковою мірою впливати і на душу, і на інтелект учня. Лише гармонійно розвиваючи перше і друге, можна досягти найвищої й найблагороднішої мети педагогіки – формування творчої особистості.

Наукові доробки вчених (Т. Алексєнко, І. Бех, А. Бойко, К. Журба, В. Киричок, В. Оржеховська, В. Хайруліна, К. Чорна та ін.) підтверджують думку, що моральні цінності у духовному вихованні – правда, справедливість, патріотизм, працелюбність, культура взаємин, гуманізм – звеличують людину, надають її життєдіяльності відповідного сенсу, формують самодостатньою особистість, якій притаманна відповідальність за долю України [1, 2, 5, 6, 7, 8, 17, 18].

Автори методичних рекомендацій «Доброчинна діяльність школярів» (Т. Алексєнко, А. Данілова, А. Конончук, Т. Куниця) [7], які призначені для використання в організації патріотичної, добродійної, проектної діяльності школярів у позаурочний час, стверджують, що виховне середовище є компонентом виховної системи школи, в якому існує педагогічно сформований спосіб життя, спрямований на його наповнення яскравими, емоційно насиченими справами, привабливими як для цілісного шкільного колективу, так і для тих особистостей, які його створюють – конкретних учнів і педагогів. Особливу роль у його творенні відіграють такі науково-педагогічні підходи, які прийнято визначати як подійний (гуртування колективу навколо важливих та яскравих подій) та герменевтичний (пошук шляхів порозуміння, вироблення особистісних смислів, духовного зростання, що пов'язано із феноменом толерантності й терпимості у міжособистісних взаєминах і оцінних ставленнях щодо інших). Завдяки опорі виховного процесу на такі підходи продукується сприятливий психолого-педагогічний мікроклімат шкільного середовища, а шкільне життя набуває яскравості й може бути по-справжньому емоційно комфортним.

Одним із шляхів позитивної самореалізації школяра, наголошують автори методичних рекомендацій «Доброчинна діяльність школярів», може бути його залучення до суспільно корисної праці, вмотивованої діяльності на користь інших, що неминуче сприятиме позитивній самозміні і його особистості. Участь у доброчинній діяльності дає школярам змогу реалізувати свої актуальні потреби щодо самовизначення і самореалізації саме у малій групі однодумців (референтній групі), відчутти не тільки комфорт узгодженої командної, колективної діяльності, а й виявити власну ініціативу та активність, ствердитись у своїй компетентності, підвищити власну самооцінку і заслужити авторитет на моральнісній основі, набути позитивного досвіду соціальної взаємодії [7].

Сучасний заклад освіти, на думку авторів рекомендацій, має стати осередком життєтворчості, в якому розвивається соціально й духовно творча особистість, що здатна до збагачення власного інтелектуального, культурного, емоційного потенціалу, та творити цілісний гуманний світ. Саме цій меті підпорядковані наукові роботи І. Беха, О. Сухомлинської, В. Хайруліної, К. Журби, С. Коновець, К. Чорної та ін.

Зокрема, у монографії «Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (автори І. Бех, К. Чорна, К. Журба, В. Киричок, І. Шкільна, С. Коновець) [6] розкрито концептуальні засади виховання моральної самосвідомості особистості, погляди В. Сухомлинського щодо означеної проблематики; подано результати дослідження лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України з виховання моральної самосвідомості учнів загальноосвітніх шкіл; представлено методику формування досліджуваної якості у молодших школярів, молодших та старших підлітків, старшокласників, у тому числі засобами мистецтва.

На основі проведеного дослідження авторами визначено й перевірено педагогічні умови виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості, якими є: активізація діяльності вихователів, батьків; створення гуманістичного виховного середовища, спрямованого на визнання дитини найвищою цінністю; формування позитивної Я-концепції дитини; посилення виховного потенціалу позакласної діяльності шляхом використання сучасних виховних методик, особистісно орієнтованої технології, педагогічно доцільне використання засобів мистецтва [6].

Означені умови виховання моральної самосвідомості дітей та молоді, на нашу думку, потребують розроблення діагностичної технології, основою якої може бути багатофакторна критеріальна система, зокрема основні критерії духовності, опрацьовані В. Оржеховською [8]. Ці критерії можна розглядати і як показники духовної людини, і як результат відповідної виховної роботи: наявність у людини потреби пізнавати світ, себе, сенс життя; перевага духовних потреб як мотивів поведінки й діяльності; духовний тип поведінки, який виявляється в будь-яких формах емпатії (позитивне ставлення до внутрішнього світу інших людей, відчуття єдності із ближніми, з усім людством, гуманне ставлення до природи, всього живого); активне прагнення людини до сприймання і творення краси, тобто сформована естетична потреба й естетичне спрямування; шанування людиною будь-якої форми життя, усвідомлення своєї єдності із Всесвітом, екоохоронний тип поведінки.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Результати аналізу творчого доробку вчених НАПН України з питань духовно-морального виховання в Україні засвідчує, що розв'язання проблеми виховання духовності є надактуальним і ґрунтується на таких положеннях:

- ознакою духовності особистості є сформовані у свідомості та проявлені у поведінці і діях загальнолюдські й національні цінності, високий рівень культури, що визначають смисл людського буття – Істина, Добро, Краса;
- процес духовно-морального виховання особистості – це долучення її до цінностей, до культури задля її розвитку, вдосконалення, а також поліпшення середовища, суспільства, яке вона перетворює відповідно до прийнятих нею культурних зразків;
- зміст виховання, складниками якого є духовне, моральне, етичне, естетичне, патріотичне, громадянське, національне, інтернаціональне, політичне виховання, сприятиме духовному становленню й розвитку дітей та молоді, їх духовній безпеці;
- розроблення сучасних технологій виховання має відбуватися з урахуванням нових реалій, в яких живе дитина, передусім соціокультурного контексту, в якому і здійснюється формування її духовності;
- ефективність виховної роботи забезпечується комплексом взаємопов'язаних форм, методів і засобів виховання: виховні години, інтерактивні, масові, ігрові методики, тестові завдання, методи самооцінки, суспільно корисна праця, масові й добродійні морально орієнтовані заходи, аудіовізуальні засоби тощо.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні наукового доробку вчених НАПН України з питань дослідження зарубіжного досвіду духовно-морального виховання дітей і молоді та рекомендацій науковців щодо його адаптації і впровадження в освітній процес.

**Рекомендаційний бібліографічний список основних праць науковців
Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України
з проблем духовно-морального виховання**

1. Алексєєнко Т. Ф. Формування цілісного виховного середовища дитини у педагогічній спадщині В. Сухомлинського : монографія / Т. Ф. Алексєєнко, Р. В. Малиношевський ; [відп. за вип. Кравчик Ю. В.]. – Хмельницький : Поліграфіст, 2012. – 295 с.
2. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості : в 2 т. / І. Д. Бех. – Чернівці : Букрек, 2015. – Т. 2. – 640 с.
3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2006. – 272 с.
4. Бех І. Д. Духовна зрілість особистості: мета і засоби досягнення / І. Д. Бех // Особистість у просторі виховних інновацій : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 19 жовт. 2018 р. / за ред. І. Беха, О. Докукіної, Р. Малиношевського. – Івано-Франківськ, 2018. – С. 9–18.
5. Бех І. Д. Зростаюча особистість у перетворювальному просторі виховних настанов / І. Д. Бех // Управління освітою. – 2018. – Жовт. (№ 10). – С. 6–17.
6. Бех І. Д. Лабіринти духовного прозріння особистості : навч.-метод. посібник / І. Д. Бех. – Київ ; Рівне : РДІУ, 2006. – 33 с.
7. Бех І. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.
8. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. / І. Д. Бех. – Київ – Чернівці : Букрек, 2018. – 320 с.
9. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ

: Академвидав, 2012. – 254 с.

10. Бойко А. М. Виховання людини: нове і вічне / Алла Микитівна Бойко. – Техсервіс, 2006. – 568 с.

11. Бойко А. М. Національно-культурні традиції українського народу у виховній діяльності загальноосвітньої школи / А. М. Бойко, І. В. Охріменко. – Полтава, 2000. – 244 с.

12. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – Київ : ІЗМН, 1996. – 232 с.

13. Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1–9 класів / К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Кухар, К. І. Чорна // Класний керівник. – 2008. – № 17/18.

14. Виховання моральності підростаючого покоління : наук.-метод. посіб. / [К. І. Чорна, В. О. Білоусова, В. А. Киричок та ін.]. – Київ : Богдана, 2005. – 288 с.

15. Духовні потреби дітей України / Журба К. О., Кравченко Т. В., Повалій Л. В. ; під заг. ред. Ж. В. Петровича. – Київ : Вид. дім «Калита», 2006. – 150 с.

16. Духовність особистості і сучасні стратегії виховання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 5–7 лют. 2006 р. / М-во освіти і науки України, АПН України, Всеукр. фонд «Добро» ; [оргком.: В. Г. Кремень, Б. М. Жебровський, О. О. Поликовська ; чл. оргком.: Сухомлинська О. В., Мадзігон В. М., Савченко О. Я. та ін.]. – [Київ] : [б. в.], [2006]. – 158 с.

17. Духовність – це здоров'я молодого покоління : навч.-метод. посібник / Оржеховська В. М., Тарасова Т. В. – Вид. 2-ге, допов. – Тернопіль, 2005. – 216 с.

18. Журба К. Виховання духовної культури у підлітків : метод. рек. / К. Журба. – Київ : ТОВ «Інфодрук», 2004. – 114 с.

19. Журба К. О. Основи виховання моральності. 6 клас / К. Журба // Класний керівник. – 2008. – № 4 (16) – 9 (21).

20. Кононко О. Духовність, душевність, моральність... / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2004. – № 4. – С. 4.

21. Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів: До факультативного курсу «Основи гуманістичної моралі» / Бех І. Д., Ганнусенко Н. І., Чорна К. І. // Шкільний світ. – 2005. – № 45. – 33 с.

22. Кремень В. Г. Глобальний світ і особистість: ціннісні орієнтири людського буття / В. Г. Кремень // Наука і суспільство. – 2018. – № 5/6. – С. 2–10.

23. Кремень В. Г. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17–30.

24. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освіти : монографія / В. Г. Кремень. – Київ : Пед. думка, 2009. – 519 с.

25. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі : [монографія] / В. Г. Кремень ; АПН України. – 2-ге вид. – Київ : «Знання» України, 2010. – 519 с.

26. Моральне виховання учнів школи-інтернату : метод. рекомендації / Ін-т змісту і методів навчання, Ін-т пробл. виховання АПН України ; підгот. Н. О. Репа, Л. М. Степаненко. – Київ : [б. в.], 1998. – 112 с.

27. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / І. Д. Бех, О. Л. Кононко [та ін.]. – Чернівці : Букрек, 2005. – 48 с.

28. Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – Київ : Медіана, 2004. – 160 с.

29. Причини актуалізації світоглядних цінностей як чинника формування особистості вчителя / за ред. Г. В. Троцько // Науковий вісник. Серія «Філософія». – ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2007. – Вип. 23. – 176 с.

30. Прояви турботи та обачливості : модуль / Б. М. Ворник, В. М. Оржеховська, О. А. Голоцван. – Київ : Міленіум, 2002. – 155 с. – (Програма М-ва освіти і науки (ПРООН) ЮНЕЙДС „Сприяння просвіт. роботі „рівний – рівному” серед молоді України щодо здоров. способу життя”).

31. Сухомлинська О. В. Виховання дітей у дусі миру: на прикладі міжнародного

учительського руху : [прогр. виховання ЮНЕСКО, Міжнар. Федерації профспілок працівників освіти] / Ольга Сухомлинська // Рад. шк. – 1989. – № 10. – С. 3–9.

32. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / Ольга Сухомлинська // Пед. газета. – 2005. – Груд. (№ 12). – С. 1–2. – (Загальні збори АПН України).

33. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук / О. В. Сухомлинська. – Київ : Всеукр. фонд «Добро», 2006. – 43 с.

34. Сухомлинська О. В. Забезпечення світоглядної та духовно-моральної спрямованості освіти / Ольга Сухомлинська // Пед. газета. – 2015. – Січ.– лют. (№ 1). – С. 3.

35. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–18.

36. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей: модернізація педагогічної освіти в контексті загальноцивілізаційних змін / О. В. Сухомлинська // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту : зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки / Миколаїв. держ. ун-т. – Миколаїв, 2007. – Вип. 15. – С. 29–39.

37. Сухомлинська О. В. Моральне виховання як константа виховного процесу: характеристика проблематики у часовому вимірі [Електронний ресурс] / Ольга Сухомлинська // Нова педагогічна думка. – 2020. – № 3. – С. 3–12. – Режим доступу : <https://lib.iitta.gov.ua/722953/> (дата звернення 21.03.2021).

38. Сухомлинська О. В. Про ідеї та підходи до виховання моральності: український погляд / О. В. Сухомлинська // Шк. світ. – 2015. – № 4. – С. 4–20.

39. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблеми / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 105–111.

40. Філософсько-богословська спадщина мислителів XVII–XX ст.: [колективна монографія] / за ред. чл.-кор. НАПН України В. О. Балуха. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2013. – 168 с.

41. Чорна К. І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста : навч.-метод. посіб. / К. І. Чорна. – Київ : ХІК, 2004. – 96 с.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т. Ф., Данілова А. П., Конончук А. І., Куниця Т. Ю. Добродійна діяльність школярів: метод. рек. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Ніжин : ПП Лисенко, 2015. 104 с.

2. Алексєєнко Т. Ф., Коваленко О. І. Формування соціально-моральної позиції у старшокласників : монографія / за заг. ред. Т. Ф. Алексєєнко. Вінниця : Планер, 2011. 229 с.

3. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

4. Бех І. Д. Життя особистості у смислоціннісному поступі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Северодонецьк, 2020. Вип. 3 (96). С. 44–57.

5. Бех І. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Горизонт духовності виховання = The Horizon of Spirituality of Education* : кол. монографія / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена М. Отич ; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Вільнюс : Zuvetra, 2019. С. 27–37.

6. Бех І. Д. Особистість на виховній шкалі духовності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2020. Вип. 24, кн. 1. С. 49–70.

7. Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів : монографія / І. Д. Бех та ін. ; Ін-т проблем виховання НАПН України. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.
8. Журба К. О., Коновець С. В., Шкільна І. М. Особистісно орієнтована методика виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості: метод. рек. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.
9. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2008. 608 с.
10. Кремень В. Г. Духовність і цінності буття людини. Горизонт духовності виховання = The Horizon of Spirituality of Education : кол. монографія / уклад. й підгот.: Йонас Кевішас, Олена М. Отич ; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Вільнюс : Zuvendra, 2019. С. 10–11.
11. Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я : навч. посіб. / Ін-т проблем виховання АПН України. 2-ге вид., допов. Черкаси : [б. в.], 2007. 216 с.
12. Помиткін Е. О. Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток : посібник. Київ : Внутрішній світ, 2015. 144 с.
13. Помиткін Е. О. Духовний розвиток особистості як пріоритетне завдання освіти ХХІ ст. Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Сєверодонецьк, 2017. Вип. 3 (78). С. 180–186.
14. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості : монографія / М. Й. Боришевський та ін. ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, Лаб. психології особистості ім. П. Р. Чамати. Київ : Пед. думка, 2011. 199 с.
15. Сухомлинська О. В. Духовність як надбання особистості: український вимір. Горизонт духовності виховання = The Horizon of Spirituality of Education : кол. монографія / уклад. й підгот. Йонас Кевішас та Олена Отич ; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. Вільнюс : Zuvendra, 2019. Розділ. 3.1: Культура суспільства як орієнтир перетворення педагогічного процесу і розвитку особистості. С. 287–299. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/719526/1/Gorizont2.pdf> (дата звернення: 26.01.2021).
16. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Вид-во Всеукр. фонду «Добро», 2006. 37 с.
17. Хайруліна В. М. Школа духовного розвитку та добротворення. *Матеріали Х Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій* (20–21 верес. 2018 р., м. Черкаси) : у 2 т. / упоряд. Г. А. Назаренко ; Черкас. обл. ін-т післядиплом. освіти пед. працівників Черкас. облради. Черкаси, 2018. Т. 2 : Авторські школи України. С. 23–29.
18. Чорна К. Виховання культури гідності старшокласників у позаурочній діяльності: метод. рек. / Ін-т проблем виховання НАПН України. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2015. 72 с.

References

1. Aleksieienko, T. F., Danilova, A. P., Kononchuk, A. I. & Kunytsia, T. Yu. (2015). *Dobrochynna diialnist shkoliariv: metodychni rekomendatsii*. Nizhyn : PP Lysenko. [in Ukrainian].
2. Aliksieienko, T. F. & Kovalenko, O. I. (2011.) *Formuvannia sotsialno-moralnoi pozytsii u starshoklasnykiv: monohrafiia*. Vinnytsia : Planer. [in Ukrainian].
3. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti* : u 2 kn. Kn. 2. Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
4. Bekh, I. D. (2020). Zhyttia osobystosti u smyslotsinnisnomu postupi. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 3 (96), 44–57. [in Ukrainian].
5. Bekh, I. (2019). Komponentna tekhnolohiia skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosteі. In Yonas Kevishas, Olena M. Otych (eds.). *Horyzont dukhovnosti vykhovannia = The Horizon of Spirituality of Education* : kol. monohr. (pp. 27–37). Vilnius. [in Ukrainian].

6. Bekh, I. D. (2020). Osobystist na vykhovnii shkali dukhovnosti. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*: zb. nauk. pr., Vol.. 24, Is. 1, 49–70 [in Ukrainian].
7. Bekh, I. D., Chorna, K. I., Zhurba, K. O., Kyrychok, V. A., Shkilna, I. M. & Konovets, S. V. (2016). *Vykhovannia moralnoi samosvidomosti zrostaiuchoi osobystosti v pozaklasnii diialnosti zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*: monohrafiia. Kharkiv: Drukarnia Madryd. [in Ukrainian].
8. Zhurba, K. O., Konovets, S. V. & Shkilna, I. M. (2016). *Osobystisno oriientovana metodyka vykhovannia moralnoi samosvidomosti zrostaiuchoi osobystosti*: metod. rekomendatsii. Kharkiv: Drukarnia Madryd. [in Ukrainian].
9. Zyazyun, I. A. (2008). *Filosofiia pedahohichnoyi diyi*: monohrafiya. - Cherkasy: CHNU imeni Bohdana Khmelnytskoho. [in Ukrainian].
10. Kremen, V. H. (2019). Dukhovnist i tsinnosti buttia liudyny. In Yonas Kevishas, Olena M. Otych (Eds.) *Horyzont dukhovnosti vykhovannia = The Horizon of Spirituality of Education* : kol. monohr. (pp. 10–11). Vilnius. [in Ukrainian].
11. Orzhekhovska V. M. (2007). *Dukhovnist i zdorovia* : navchalnyi posibnyk. 2th ed. Cherkasy. [in Ukrainian].
12. Pomytkin, E. O. (2015). *Dukhovnyi potentsial osobystosti: psykholohichna diahnostryka, aktualizatsiia ta rozvytok* : posibnyk. Kyiv: Vnutrishnii svit. [in Ukrainian].
13. Pomytkin, E. O. (2017). Dukhovnyi rozvytok osobystosti yak priorytetne zavdannia osvity XX st. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 3 (78), 180–186. [in Ukrainian].
14. Boryshevskyy, M. Y., Shevchenko, O. V., Volodarska, N. D. Pylypenko, L. I. & Antonenko, V. V. (2011). *Psykholohichni zakonomirnosti rozvytku dukhovnosti osobystosti*: monohrafiya. Kyiv: Ped. dumka. [in Ukrainian].
15. Sukhomlynska, O. V. Dukhovnist yak nadbannia: ukrainskyi vymir. In Yonas Kevishas, Olena M. Otych (Eds.) (2019). *Horyzont dukhovnosti vykhovannia = The Horizon of Spirituality of Education* : kolekt. monohrafiia (pp. 287–299). Vilnius. [in Ukrainian].
16. Sukhomlynska, O. V. (2006). Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii y individualnyi poshuk. Kyiv: Vyd-vo Vseukr. fondu «Dobro». [in Ukrainian].
17. Khairulina, V. M. (2018, September 20–21). Shkola dukhovnoho rozvytku ta dobrotvorennia In *Materialy X Mizhnarodnoho festyvaliu pedahohichnykh innovatsii*, Cherkasy (Vol. 2: Avtorski shkoly Ukrainy, pp. 23–29). Cherkasy: ChOIPOPP. [in Ukrainian].
18. Chorna, K. (2015). *Vykhovannia kultury hidnosti starshoklasnykiv u pozaurochnii diialnosti*: metodychni rekomendatsii. Kirovohrad: Imeks-LTD. [in Ukrainian].

Svitlana Lapaenko

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of Scientific Information
and Analytical Support of Education,
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and
Pedagogical Library of Ukraine,
e-mail: slapaenko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0412-6618

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH: CREATIVE DEVELOPMENTS OF SCIENTISTS OF THE NAES OF UKRAINE

The article highlights the creative developments of the scientists of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on spiritual and moral education of children and youth in Ukraine. In particular, it focuses on the work of members of the Department of General Pedagogy and Philosophy of Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. The scientific approaches of the scientists to spiritual and moral education have been described: philosophical, psychological and pedagogical; and their content has been revealed, namely: a new philosophy of spiritual and moral education of children and youth: the philosophy of anthropocentrism; humanization of education, culturological and axiological approaches to the process of spiritual education; formation of a value-based worldview as a leading factor in the formation and development of a personality, characterized by awareness of the unity of Being and determines the striving of a personality to improvement of his or her inner and outer world, directs him or her to the realization of the ideals of Beauty, Goodness and Truth in life (I. Bekh, I. Zyazyun, V. Kremen, O. Sukhomlynska, G. Filipchuk and others); spirituality, which is the most important human quality (psychological approach), and it is seen as a multidimensional system, the components of which are the formation in the structure of consciousness and self-consciousness of a personality, in the form of value orientations reflect its most pressing needs, interests, views, attitudes to others, to oneself, which have become subjectively significant regulators of the personality's activity (M. Boryshevsky, O. Kyrychuk, G. Kostyuk, S. Maksymenko, E. Pomitkin, etc.); formation of value-based orientations in the spiritual and moral education of children and youth (pedagogical approach): the educational institution, its educational system should become a center of creativity where a socially and spiritually creative personality is developed, who is able to enrich his or her own intellectual, cultural, emotional potential and create a holistic humane world; the Child is recognized as the highest value (V. Balukh, I. Bekh, A. Boyko, S. Sysoeva, O. Sukhomlynska, G. Trotsko, V. Khairulina, etc.).

The article presents a recommended bibliographic list of selected works by the scientists of the Department of General Pedagogy and Philosophy of Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine on the problems of spiritual and moral education of children and youth to meet the information needs of educators and the public.

Keywords: *spirituality, spiritual and moral education, universal values, value-based orientations, humanization of education, anthropocentrism, creative developments of the scientists of the NAES of Ukraine, bibliographic index.*